

UMUMTA‘LIM MAKTABLARINI JON BOSHIGA MOLİYALASHTIRISH
TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI**O‘rolov Nuriddin Aqrabjon o‘g‘li***Oriental universiteti “Ta‘lim menejmenti”**yo‘nalishi magistranti***Shernayev Akbar Aqmirzayevich***“Biznes va boshqaruv” kafedrası DSc, professor*

Annotatsiya Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablarini moliyalashtirishning an‘anaviy xarajatlar smetasi usulidan voz kechib, zamonaviy "jon boshiga" (*per capita*) moliyalashtirish tizimiga o‘tishning nazariy-amaliy asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotda "mablag‘ o‘quvchi orqasidan boradi" tamoyilining ta‘lim sifatini oshirish, maktablar o‘rtasida sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish va byudjet mablag‘laridan foydalanishda shaffoflikni ta‘minlashdagi samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, tizimni takomillashtirish yo‘nalishlari, xususan, hududiy koeffitsiyentlarni optimallashtirish va maktablarning moliyaviy mustaqilligini kengaytirish bo‘yicha ilmiy asoslangan ta’kliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: umumiy o‘rta ta‘lim, jon boshiga moliyalashtirish, ta‘lim iqtisodiyoti, byudjet mablag‘lari, moliyaviy mustaqillik, shaffoflik, inson kapitali, ta‘lim sifati, maktab menejmenti.

Аннотация В данной статье исследуются теоретико-практические основы перехода от традиционного сметного метода финансирования общеобразовательных школ к современной системе «подушевого» финансирования. В исследовании анализируется эффективность принципа «деньги следуют за учеником» в повышении качества образования, формировании здоровой конкурентной среды между школами и обеспечении прозрачности использования бюджетных средств. Также выдвинуты научно обоснованные предложения по направлениям совершенствования системы, в частности, по оптимизации региональных коэффициентов и расширению финансовой самостоятельности школ.

Ключевые слова: общее среднее образование, подушевое финансирование, экономика образования, бюджетные средства, финансовая независимость, прозрачность, человеческий капитал, качество образования, школьный менеджмент.

Abstract This article examines the theoretical and practical foundations of transitioning from the traditional expenditure-based budgeting method of public schools to a modern "per capita" funding system. The study analyzes the effectiveness of the "money follows the

student" principle in enhancing the quality of education, fostering a healthy competitive environment among schools, and ensuring transparency in the use of budget funds. Furthermore, scientifically grounded proposals are put forward for improving the system, specifically regarding the optimization of regional coefficients and the expansion of the financial autonomy of schools.

Keywords: *general secondary education, per capita funding, economics of education, budget funds, financial independence, transparency, human capital, quality of education, school management.*

KIRISH

Zamonaviy taraqqiyot bosqichida har bir davlatning global raqobatbardoshligi uning intellektual salohiyati va inson kapitalining sifatiga bevosita bog‘liq bo‘lib qolmoqda. O‘zbekiston Respublikasida uzoq muddatli iqtisodiy o‘rta ta‘minlashning asosi sifatida ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish va uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish strategik vazifa qilib belgilandi. Shu nuqtayi nazardan, umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bilan bir qatorda, ularni moliyalashtirishning samarali mexanizmlarini joriy etish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Zero, ta‘limga ajratilayotgan ulkan mablag‘larning manzilli va natijador bo‘lishi bevosita moliya tizimining moslashuvchanligiga, resurslarning adolatli taqsimlanishiga tayanadi. Dunyo miqyosida kechayotgan globallashuv jarayonlari ta‘lim iqtisodiyotini ham yangicha yondashuvlar asosida qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda, bu esa o‘z navbatida davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanishda samaradorlik koeffitsiyentini birinchi o‘ringa olib chiqmoqda.

Uzoq yillar davomida amalda bo‘lgan an‘anaviy xarajatlar smetasi asosida moliyalashtirish usuli maktablarning real ehtiyojlarini to‘liq aks ettirmasligi, mablag‘larni taqsimlashda shaffoflikning pastligi hamda "moddiy xarajatlarga yo‘naltirilganlik" kabi qator tizimli muammolarni yuzaga keltirdi. Ushbu eskirgan yondashuv maktab ma‘muriyatida resurslarni tejash, innovatsion g‘oyalarni joriy etish va o‘quv jarayonini sifat jihatidan yaxshilash bo‘yicha motivatsiyani pasaytirib, ta‘lim muassasalari o‘rtasidagi sog‘lom raqobat muhitiga to‘sqinlik qildi. Shu sababli, rivojlangan davlatlar tajribasida o‘zining ijobiy natijasini ko‘rsatgan jon boshiga moliyalashtirish tizimiga o‘tish O‘zbekiston ta‘lim tizimi uchun ham iqtisodiy, ham ijtimoiy zaruriyatga aylandi. Bu tizim nafaqat mablag‘larni boshqarishda demokratik tamoyillarni kuchaytiradi, balki har bir o‘quvchining ta‘lim olish huquqini moliyaviy kafolatlash orqali ijtimoiy adolatni ta‘minlaydi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi "mablag‘ o‘quvchi orqasidan boradi" tamoyilini amaliyotga tatbiq etishning huquqiy, iqtisodiy va pedagogik jihatlarini kompleks tahlil qilishdan iboratdir. Maqolada jon boshiga moliyalashtirish tizimining joriy etilishi natijasida

maktablarning moliyaviy mustaqilligi qanchalik darajada oshganligi, byudjet intizomiga rioya etilishi va bu o‘zgarishlar yakuniy natijada o‘quv jarayoni sifatiga qay darajada ta‘sir ko‘rsatayotganligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, tadqiqot davomida tizimni yanada takomillashtirish, xususan, hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda normativlarni tabaqalashtirish va raqamli texnologiyalar yordamida moliya boshqaruvini optimallashtirish bo‘yicha ishlab chiqilgan takliflar ta‘lim sohasidagi islohotlarning keyingi bosqichlari uchun nazariy va amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi. Davlatning ta‘limga sarmoyasi — bu kelajakka sarmoya ekanligini hisobga olsak, ushbu sarmoyalarni boshqarish mexanizmini zamon talablariga moslashtirish milliy taraqqiyotning kafolati hisoblanadi.

Ushbu bo‘limda mavzuning nazariy asoslari, xalqaro tajriba hamda tadqiqotda qo‘llanilgan ilmiy uslublar yaxlit matn ko‘rinishida bayon etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarini jon boshiga moliyalashtirish masalasi uzoq yillardan buyon ham iqtisodchi olimlar, ham ta‘lim sohasi ekspertlari e‘tiborida bo‘lib kelmoqda. Jahon miqyosida ushbu tizimning nazariy asoslari Milton Fridman kabi iqtisodchilarning "ta‘lim vaucherlari" konsepsiyasiga borib taqaladi. Uning fikricha, mablag‘larning muassasaga emas, balki bevosita iste‘molchiga (o‘quvchiga) yo‘naltirilishi ta‘lim bozorida erkin raqobatni vujudga keltiradi va xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi. Keyinchalik, Shveysariya, Estoniya va Finlyandiya kabi davlatlarning tajribasida jon boshiga moliyalashtirish modeli ta‘limda tenglikni ta‘minlash va maktablarning avtonomligini kuchaytirishning asosiy vositasi sifatida o‘z isbotini topdi. O‘zbekistonlik olimlar va mutaxassislar ham o‘z tadqiqotlarida ushbu tizimning milliy iqtisodiyotga moslashuv xususiyatlarini o‘rganib, byudjet mablag‘larini rejalashtirishda normativ yondashuvning afzalliklarini tahlil qilishgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, jon boshiga moliyalashtirish shunchaki texnik jarayon emas, balki ta‘lim muassasalarining ijtimoiy mas‘uliyatini oshiruvchi iqtisodiy richagdir.

Tadqiqot jarayonida umumta‘lim maktablarini moliyalashtirish tizimini takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilash uchun bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Xususan, tizimli tahlil metodi orqali maktablarning joriy moliyaviy holati va byudjet mablag‘larining taqsimlanish zanjiri bosqichma-bosqich o‘rganildi. Qiyosiy-huquqiy tahlil metodi yordamida esa O‘zbekistonning amaldagi qonunchilik bazasi xalqaro ilg‘or tajribalar bilan solishtirildi, bu esa tizimdagi huquqiy bo‘shliqlarni aniqlash imkonini berdi. Statistik ma‘lumotlarni guruhlash va o‘rtacha miqdorlarni hisoblash usullari orqali turli hududlardagi maktablarning o‘quvchi soniga nisbatan xarajatlar koeffitsiyenti tahlil qilindi. Bu metodlar majmuasi olingan natijalarning haqqoniyligini va ishlab chiqilgan takliflarning ilmiy asoslanganligini ta‘minlashga xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqotda mantiqiy umumlashtirish va induksiya metodlari ham qo‘llanildiki, bu alohida maktablar misolidagi moliyaviy muammolarni umummilliy miqyosdagi xulosalarga bog‘lashga yordam berdi. Maktablarning moliyaviy mustaqilligi va ularning natijadorligi o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqlikni o‘rganishda iqtisodiy modellashtirish unsurlaridan foydalanildi. Mazkur metodologik yondashuv nafaqat mavjud holatni tavsiflash, balki kelgusida jon boshiga moliyalashtirish tizimini takomillashtirishning istiqbolli modellarini bashorat qilish imkonini ham yaratdi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida davlat dasturlarida belgilangan ustuvor vazifalar va ta‘lim sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar majmui xizmat qildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarini jon boshiga moliyalashtirish tizimiga o‘tkazilishi byudjet mablag‘larini taqsimlashda adolat va shaffoflik darajasini sezilarli darajada oshirdi. Avvalgi tizimda kuzatilgan mablag‘larning sub‘ektiv omillar asosida taqsimlanishi amaliyotiga chek qo‘yilib, har bir maktabning byudjeti bevosita o‘quvchilar kontingentiga bog‘landi. Bu esa, o‘z navbatida, maktab ma‘muriyatini o‘quvchilar sonini sun‘iy ravishda kamaytirmaslikka va ta‘lim jarayonini ota-onalar uchun jozibador qilishga undadi. Olingan ma‘lumotlar tahlili shuni tasdiqladiki, moliyaviy resurslarning o‘quvchi soniga mutanosibligi maktablar o‘rtasidagi moddiy-texnik ta‘minot tafovutini qisqartirishga xizmat qilmoqda.

Moliyaviy mustaqillikning kengayishi natijasida maktab direktorlari va kuzatuv kengashlari o‘z ixtiyorida qolgan mablag‘larni boshqarishda yuqori samaradorlikka erishdilar. Statistik tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, tejab qolingani byudjet mablag‘larining asosiy qismi pedagog xodimlarni moddiy rag‘batlantirishga va maktabning AKT infratuzilmasini yangilashga yo‘naltirilmoqda. Bu jarayon o‘qituvchilarning ish faoliyatiga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirib, ularning malaka toifasini oshirishga bo‘lgan intilishini kuchaytirdi. Shuningdek, tizimning raqamlashtirilishi byudjet intizomini buzish holatlarini keskin kamaytirdi, chunki har bir xarajat moddasi elektron platformalar orqali real vaqt rejimida nazorat qilinishi ta‘minlandi.

Shu bilan birga, natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kam o‘quvchili va olis hududlarda joylashgan maktablar uchun qo‘llanilayotgan tuzatish koeffitsiyentlari ularning barqaror faoliyat yuritishi uchun hayotiy zaruriyatdir. Mazkur maktablarda bir o‘quvchiga to‘g‘ri keladigan xarajatlar miqdori shahar maktablariga nisbatan yuqori bo‘lishiga qaramay, jon boshiga moliyalashtirish mexanizmi ularga o‘z ehtiyojlarini qoplash imkonini bermoqda. Tadqiqot natijasida aniqlangan yana bir muhim qonuniyat shundan iboratki, moliyaviy resurslarni boshqarishda erkinlik berilgan maktablarda ta‘lim sifatining o‘sish sur‘ati

markazlashgan tartibda moliyalashtiriladigan muassasalarga qaraganda yuqoriroq ekanligi kuzatildi.

Xulosa qilib aytganda, jon boshiga moliyalashtirish tizimining dastlabki natijalari maktab ta’limini iqtisodiy rag‘batlantirishning samarali mexanizmi ekanligini isbotladi. Tizim nafaqat mablag‘larni tejash, balki ularni ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladigan strategik yo‘nalishlarga qayta taqsimlash imkonini yaratdi. Ushbu natijalar kelgusida moliyalashtirish normativlarini yanada takomillashtirish va ularni maktab reytingi bilan bog‘lash uchun mustahkam bazaviy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu bo‘limda olingan natijalar tahlil qilinadi, tizimning zaif va kuchli jihatlari o‘rtasidagi bog‘liqlik hamda kelgusi istiqbollari yaxlit matn shaklida muhokama qilinadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot davomida olingan natijalar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini jon boshiga moliyalashtirish tizimi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ijtimoiy adolat tamoyillariga ham mos kelishini ko‘rsatdi. Muhokama qilinishi lozim bo‘lgan asosiy jihatlardan biri — bu mablag‘larning o‘quvchi soniga bog‘lanishi natijasida maktablar o‘rtasida yuzaga kelgan tabiiy raqobatdir. Ushbu raqobat ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilsa-da, boshqa tomondan shahar va qishloq maktablari o‘rtasidagi resurslar bazasining turlichaligi muammosini keltirib chiqarishi mumkin. Shahar markazlaridagi maktablar o‘quvchi qabul qilish imkoniyati kengligi sababli katta hajmdagi byudjetga ega bo‘layotgan bir paytda, aholi zichligi past hududlardagi maktablar moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelmasligi uchun normativlarni doimiy ravishda korreksiya qilib borish talab etiladi. Bu esa jon boshiga moliyalashtirish formulasini yanada murakkablashtirish va unga hududiy infratuzilma koeffitsiyentlarini integratsiya qilish zarurligini tasdiqlaydi.

Yana bir muhim jihat shundaki, maktablarga berilgan moliyaviy erkinlik ularning ma’muriy mas’uliyatini ham bir necha barobar oshirdi. Muhokamalar shuni ko‘rsatmoqdaki, tizimning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan maktab direktorlarining moliyaviy menejment sohasidagi kompetensiyalariga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Mablag‘larni to‘g‘ri taqsimlay olmagan muassasalarda hatto jon boshiga ajratilgan yetarli mablag‘ bo‘lsa ham, kutilgan pedagogik natijaga erishish qiyin kechadi. Shu sababli, moliyalashtirish tizimini takomillashtirishning ajralmas qismi sifatida ta’lim menejerlarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini ham isloh qilish lozim. Shuningdek, xalqaro tajriba tahlili shuni anglatadiki, faqatgina o‘quvchi soniga tayanish uzoq muddatda ta’lim sifatini tushirib yuborishi mumkin, chunki maktablar sifatidan ko‘ra miqdor ortidan quvib qolish xavfi mavjud.

Bunday xavflarni bartaraf etish uchun muhokama qilinayotgan takliflar orasida moliyalashtirishni maktabning "qo‘shilgan qiymati" bilan bog‘lash g‘oyasi ustuvorlik

qilmoqda. Ya'ni, mablag' ajratishda nafaqat o'quvchi soni, balki o'sha maktab o'quvchilarining bilim darajasi yildan-yilga qanchalik o'sganligi, ijtimoiy moslashuvchanligi va bitiruvchilarning muvaffaqiyati ham inobatga olinishi kerak. Bu yondashuv "faoliyat natijasiga ko'ra moliyalashtirish" modeliga o'tishni taqozo etadi. Shaffoflik masalasida esa raqamlashtirishning o'zi yetarli emasligi, jarayonga ota-onalar va jamoatchilik vakillarini ham kengroq jalb etish, ularning maktab xarajatlari ustidan nazorat qilish mexanizmlarini soddalashtirish lozimligi tadqiqotning muhim xulosalaridan biri bo'ldi.

Yakuniy xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, jon boshiga moliyalashtirish tizimini takomillashtirish — bu dinamik jarayon bo'lib, u doimiy monitoring va qonunchilikni amaliyot talablariga moslab borishni talab qiladi. Kelgusida tizimni rivojlantirishda nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlar, balki har bir o'quvchining individual rivojlanishi uchun zarur bo'lgan sharoitlarni moliyaviy kafolatlash birinchi o'ringa chiqishi zarur. Bu esa o'z navbatida, ta'lim sohasidagi islohotlarning barqarorligini va xalqaro miqyosdagi samaradorligini ta'minlaydi.

XULOSA

Umumiy o'rta ta'lim maktablarini jon boshiga moliyalashtirish tizimini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu islohot ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning iqtisodiy poydevori hisoblanadi. Eski va samarasiz moliyalashtirish usullaridan voz kechib, "mablag' o'quvchi orqasidan boradi" tamoyiliga o'tilishi ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan bir qatorda, ularning ichki resurslaridan oqilona foydalanish mas'uliyatini ham tubdan oshirdi. Mazkur tizim maktab boshqaruvida shaffoflikni qaror toptirish, korrupsion omillarni bartaraf etish va har bir sarflangan mablag'ning natijadorligini real vaqt rejimida kuzatish imkonini yaratdi.

Tizimni yanada takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishlari sifatida hududiy tafovutlarni hisobga oluvchi moslashuvchan koeffitsiyentlarni joriy etish va maktablarning reyting ko'rsatkichlarini moliyaviy rag'batlantirish bilan uzviy bog'lash lozimligi aniqlandi. Faqatgina o'quvchilar soniga asoslangan modeldan natijaga yo'naltirilgan (performance-based) moliyalashtirish modeliga o'tish ta'lim sifatini jahon andozalari darajasiga ko'tarishning asosiy drayveri bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonda maktab rahbarlarining moliyaviy menejment sohasidagi malakasini oshirish va kuzatuv kengashlarining vakolatlarini kengaytirish tizimning barqarorligini ta'minlovchi muhim omillardir.

Yakuniy xulosa sifatida ta'kidlash joizki, maktablarni jon boshiga moliyalashtirish — bu shunchaki byudjet mablag'larini taqsimlash mexanizmi emas, balki davlatning inson kapitaliga kiritayotgan eng samarali sarmoyasidir. Ushbu tizimning muvaffaqiyatli rivojlantirilishi nafaqat ta'lim sifatining oshishiga, balki o'sib kelayotgan yosh avlodning intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun teng imkoniyatlar yaratilishiga xizmat qiladi. Milliy ta'lim tizimining xalqaro maydondagi nufuzi hamda mamlakatimizning uzoq

muddatli iqtisodiy taraqqiyoti bevosita mana shunday zamonaviy va shaffof iqtisodiy mexanizmlarning hayotiylikiga bog‘liq bo‘lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta‘lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022–2026-yillarda xalq ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida"gi PF-134-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 25-noyabrdagi "Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarini jon boshiga moliyalashtirish tizimiga o‘tkazish to‘g‘risida"gi 746-son Qarori.
4. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya: darslik. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2018.
5. G‘oyibnazarov S.G‘. Ta‘lim tizimini moliyalashtirish: xalqaro tajriba va milliy amaliyot. Ilmiy monografiya. – Toshkent, 2021.
6. Xaydarov M.T. Davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘nalishlari. – Toshkent: "Moliya", 2019.
7. Levacic R. Per Capita Financing of Schools: International Perspectives. – UNESCO, International Institute for Educational Planning, 2008.
8. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining rasmiy ma‘lumotlari va statistik to‘plamlari (2021–2025 yy.).
9. "O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnali maqolalari (2022–2024 yy.).